

**ЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ САБАБ ВА ШАРТ-ШАРОИТЛАРИНИ
ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ. АВТОМОБИЛ ВОСИТАЛАЛАРИНИ ЎҒИРЛАШ
ЖИНОЯТИНИ СОДИР ЭТИЛИШИГА САБАБ БЎЛУВЧИ ОМИЛЛАР**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7880755>

Қутлимуратов Даниёр Алимбай ўғли

ИИБ Академияси курсанти, сафдор

Аннотация: *Ўғирликнинг сабаб ва шарт-шароитларини ўрганишнинг аҳамияти ва унинг профилактикаси бўйича фаолиятининг тушунчаси ва аҳамияти, ўзига ҳос хусусиятлари, ташкилий-ҳуқуқий асослари, процессуал жиҳатлари, расмийлаштириладиган ҳужжатлар, фаолиятини ташкил этиш масалалари ёритилган. Профилактика инспекторларининг ўғирлик жиноятларининг умумий, махсус, якка тартибдаги, виктимологик профилактикаси бўйича фаолиятини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари, профилактика инспекторининг ўғирлик жиноятларининг умумий рофилактикаси фаолияти бўйича таклиф тавсиялар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *ўғирлик, жиноят, ҳуқуқбузарлик, умумий профилактика, махсус профилактика, якка тартибдаги профилактика, виктимологик профилактика.*

Жиноятчилик сабаблари муаммоси энг қадимги муаммолардан биридир. Бу муаммонинг жуда кўп концепциялари ишлаб чиқилган бўлиб, улар жиноятчилик ҳодисаси ва унинг келиб чиқишини ҳар хил нуқтаи назардан, чунончи: теология ва астрология, антропология ва биология, бионика ва кибернетика, генетика ва психология нуқтаи назаридан тушунтиради. Таҳлиллар бир таълимотни иккинчи таълимотдан фарқлаш жуда қийинлигини кўрсатди. Шу боис бу таълимотлар таснифи анча шартли бўлиб қоляпти. Шундан келиб чиқиб, жиноятчилик сабабларини тушунтиришнинг турли оқимларига оид материални баён этишга ҳаракат қилиш мақсадга мувофиқдир. Жиноятчилик сабабларини тушунтиришга оид ижтимоий адабиётларда асосан икки йўналиш: биологик ва социологик йўналишлар фарқланади. Аммо масалага яқиндан қарайдиган бўлсак, улардан ташқари, бошқа бир қанча таълимотларни ҳам кўришимиз мумкин. Муаммога хронологик нуқтаи назардан ёндашадиган бўлсак, илоҳиётни энг қадимги таълимот деб ҳисоблаш мумкин. Унинг жиноятчилик сабабларини тушунтириш билан боғлиқ асосий қоидалари қандай эканлигини фарқлаш учун биринчидан, шуни таъкидлаш лозимки, илоҳиётда жиноят (жиноятчилик) тушунчаси ўрнига кенгроқ ва қамровлироқ бўлган гуноҳ атамаси қўлланилади. Аммо “гуноҳ” тушунчаси одамлар ва жамият учун ўта хавфли бўлган инсон хулқ-атвори сифатидаги жиноятни ҳам ўз ичига

олади. Масалан, одам ўлдириш, бировнинг молини ўғирлаш, бировга зўрлик ишлатиш, одамнинг шаъни ва қадр-қимматини ерга уриш ва ҳоказолар оғир гуноҳ ҳисобланади. Асосий динларда “одам ўлдирма”, “ўғрилиқ қилма” каби ақидалар амал қилади. Иккинчидан, кўриб чиқиладиган муаммога оид илоҳий қарашларнинг асосий ғояси шундан иборатки, инсон (умуман, бутун инсоният) гуноҳ қилишга мойилдир. Бунга Одам Ато ва Момо Ҳавонинг ўғиллари Ҳобил ва Қобил ҳақидаги машҳур ривоят³⁸ мисол қилиб келтирилади ва инсоннинг гуноҳ қилиши ўшандан бошланган деб таъкидланади. Бу таълимот нуқтаи назарига кўра, инсоннинг жиноий (гуноҳкор) хулқ-атвори унинг “табiiй” узвий хоссаларидан биридир. Бинобарин, токи инсоният бу ёруғ дунёда мавжуд экан, унинг бу хоссаси йўқолмайди. Астрология, айниқса, тиббий астрология таълимоти руҳан илоҳиётга яқин туради. Тиббий астрология Қуёш, Ой ва бошқа сайёралар, буржлар, юлдузлар ва космик нурланишларнинг инсон аурасига таъсирини ўрганади. Бир бурж белгиси остида Ой ҳаракатининг бир босқичида туғилган одамлар одатда бир хил касалликларга чалинишга мойиллиги қадимдаёқ кузатилган. Масалан, Кўй буржи остида “кучли ой” босқичида, яъни ой тўлишига яқин даврда туғилган одамларнинг кўпчилиги мигрень, буйрак касалликлари билан оғрийди, Ой тўлган пайтда Сигир буржи остида туғилган одамларнинг кўпчилиги эса томоқ, сийдик-таносил тизими касалликларига мойилдирлар деган фикрлар олимлар томонидан айтиб ўтилган. Астрология таълимотига кўра, одам боласи дунёга келган илк лаҳзалардан оқ космос энергиясини ўзлаштира бошлайди, муайян космик маромга мослашади. Инсоннинг ҳаёт фаолияти, шунингдек ножўя қилмишлари у қанча қулай ёки ноқулай пайтда дунёга келганлигига боғлиқ бўлади. Астрология инсон содир этган муайян қилмишнинг космос билан сабабий боғланиши тўғрисидаги саволга аниқ жавоб бермайди, лекин инсон тақдири Қуёшга умумий тарзда боғлиқ эканлигини қайд этиб ўтган. XVIII аср ўрталарида ишлаб чиқилган “омиллар назарияси” жиноятчилик сабаблари ва унга қарши кураш чоратadbирлари тўғрисидаги ҳар хил таълимотлар учун энг ривожланган, ҳатто классик методологик негиз бўлиб хизмат қилади. Ижтимоий тараққиёт омиллар назариясининг асосчиси сифатида Шарл Монтескье тан олинган. Ўзининг “Қонунлар руҳи” (1748 й) асарида у инсон хулқ-атворида ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган омиллар қаторида қуйидагиларни қайд этади: Давлат бошқарув шакли, қонунчилик, мамлакатнинг географик хоссалари, иқлими, тупроғининг сифати, ўрни ва катта-кичиклиги, халқнинг турмуш тарзи (деҳқонлар, овчилар, чўпонлар), эркинлик даражаси, дини, аҳолининг мойилликлари ва сони, бойлиги, савдо-сотик, урф-одатлари ва удумлари. Шунинг таъкидлаб ўтиш лозимки, Монтескьенинг ушбу назарияси кейинчалик криминологияда жиноятчиликни тушунтиришда икки йўналиш: географик омиллар ва иқлим

³⁸ Криминология. Дарслик. Қ.Р.Абдурашулова.

омилининг роли вужудга келишини белгилаб берди. Ушбу таълимотнинг йирик намоёндаларидан бири бўлган инглиз ҳуқуқшуноси Иеремия Бентам (1748-1832 й) ўзининг “Маънавият ва қонунчилик асосларига кириш”³⁹ номли асарида инсон хулқ-атворига ва умуман жиноятчиликка таъсир этувчи 32 омилни санаб ўтди. Улар орасида қуйидагилар бор: Инсон соғлиғи, кучи, қуввати, жисман номукамаллик, билим миқдори ва сифати, ақлий қобилиятлар кучи, ўжарлик, мойилликлар, қизиқишлар, антипатияга мойиллик, қизиққонлик, таъсирчанлик, симпатиялар, пул билан боғлиқ ҳолатлар, симпатия орқали алоқалар, антипатия орқали алоқалар, тана тузилиши, руҳият, жинс, ёш, ижтимоий ҳолат, тарбия, иқлим, келиб чиқиш, бошқарув шакли, дин ва ҳоказо. Ўзининг энг муҳим асари “Деонтология ёки ахлоқ ҳақидаги фан”⁴⁰ (1834 й)да Бентам инсоннинг хулқ-атвор мотивларини лаззат олишга ишқибозлик ёки жафокашлик билан боғлайди. Унинг фикрича, ахлоқийликни муайян шахснинг бирор-бир қилмиши (қилмишлари) натижасида олинган лаззат ёки чекилган азоб-уқубатлар нисбати тарзида математик йўл билан ҳисоблаб чиқариш мумкин. XIX асрнинг биринчи ярмида Бельгиялик олим Адольф Кетле статистик маълумотларга асосланган ҳолда ўзининг жиноятчилик омиллари назариясини ишлаб чиқди. Унинг асосий асари – “Статистик физика” (Брюссель, 1869 й) юқорида қайд этилган ёндашувни асослашга бағишланган. “Ўртача одамнинг жиноятга мойиллиги”ни аниқлаш учун Кетле ахлоққа иқлим, жинс ва ёш омилларининг таъсирини тадқиқ қилиш ва уларнинг таъсири эҳтимоллик даражасини аниқлаш имконини бериш ё бермаслигини фарқлаш вазифасини қўйди. Ўз хулосаларини Кетле қуйидагича таърифлаб берди: «Ёш жиноятга мойилликнинг ривожланишига ёки камайишига жиддий таъсир кўрсатувчи сабаб эканлиги шубҳасиздир. Ушбу салбий мойиллик одамнинг жисмоний кучи ва эҳтирослари билан тенг даражада ўсиб боради. Ўз эҳтирослари таъсирига берилган одам дастлаб зўрлик ишлатиш ва номусга тегишга берилади. Деярли шу вақтда у ўғрилик йўлига киради ва бу инстинкт уни сўнгги нафаси чиққунча тарк этмайди. Кучининг ривожланиши эса уни зўравонлик, одам ўлдириш, исёнкорлик ва йўлларда талончилик қилишга даъват этади. Ниҳоят, шахс жиноят йўлига кириб, куч билан бирга ҳийла ва найранг ишлата бошлайди ва ўз ҳаётининг бошқа даврларидагига қараганда кўпроқ даражада ёлғончи бўлиб қолади. Жиноятчиликка ёш омилнинг таъсирини аниқлаб олгач, Кетле жинс омилнинг таъсирини аниқлашга ўтади: “Жиноят содир этишга мойилликка жинслар ўртасидаги фарқ ҳам катта таъсир кўрсатади”. Бу таъсирни Кетле жинсларнинг одатлари, хусусан, аёл маҳдуд (бошқалар учун ёпиқ) муҳитда ҳаёт кечириши, у эркакка қараганда кучсизроқ эканлиги билан тушунтиради. Жиноятчиликка фасллар ўзгаришининг таъсирини аниқлар экан, Кетле “йил фасллари жиноятчиликка мойилликка сезиларли даражада таъсир кўрсатади,

³⁹ Избранные произведения Иеремии Бентама. Т. 1. – СПб., 1867. – 39-б.

⁴⁰ Избранные произведения Иеремии Бентама. Т. 1. – СПб., 1867. – 39-б.

мисол учун ёзда шахсга қарши жиноятлар кўпроқ ва ўзгалар мулкига қарши жиноятлар камроқ содир этилади, қишда эса – бунинг тескариси кузатилади” деб таъкидлайди. Шундан сўнг у жиноятчиликка иқлимнинг таъсирини аниқлашга ҳаракат қилади: «Иқлим шахсга қарши жиноятларга мойилликка кўпроқ таъсир кўрсатса керак». Кетле жиноятчилик омиллари сифатида ёш, жинс ва омилга асосий эътиборни қаратиб, бошқа омиллар ҳақида ҳам унутмайди. Улар қаторига Кетле саноат ва савдо-сотиқнинг ривожланганлиги, кишилар ўртасидаги тенгсизлик, касб-хунарлар роли, маърифат ва камбағалликни киритади. Кўпгина ҳуқуқшунослар қуйидаги асосий қоидаларни қабул қилганлар:

- 1) жиноятчиликнинг туб сабабларини тушунтиришда жиноятчиликка таъсир кўрсатувчи муайян омилларни ажратишнинг зарурлиги;
- 2) жиноятчиликнинг ривожланиш қонуниятларини инсон хулқ-атвори алоҳида омилларининг механик йиғиндиси тарзида тадқиқ қилиш зарурлиги;
- 3) жиноятга физик-биологик ва ижтимоий омиллар маҳсули сифатида қараш.

Жиноятчиликнинг доимийлиги, унинг асосий кўрсаткичлари ўзгармаслиги шу қонуниятлар билан белгиланади.

Биологик назариялар. Жиноятчилик сабаблари ҳақидаги ҳар хил биологик таълимотлар жиноятчилик сабабларини тушунтирувчи назариялар орасида энг ривожланганидир. Шунини таъкидлаб ўтиш лозимки, жиноятчиликни биологияга боғлаб тушунтириш ҳозирга қадар энг барқарор тенденциялардан бири бўлиб қолмоқда. Италиян врачлари ва криминалисти, Турин университетининг анатомия фанлари профессори Чезаре Ломброзо (1830-1909 й) жиноятчиликнинг биологик омиллари ва уларни таснифлаш муаммоси билан махсус шуғулланган биринчи олимдир. У “антропологик мактаб”га асос солди ва унга раҳнамолик қилди. Ломброзо ишлаб чиққан жиноятчилик сабаблари назарияси позитивизм фалсафаси (Конт, Спенсер), психиатрия ва статистикага асосланар эди. Шунини таъкидлаб ўтиш керакки, Ломброзонинг жиноятчилик сабабларига нисбатан ёндашуви ривожланиб борди. Аммо дастлабки “туғма жиноятчи” талқинида жиноятчилик омилларини таснифлашга зарурият йўқ ёки деярли йўқ эди. Бу ерда моҳият эътибори билан бир асосий омил – туғма жиноятчининг биологик табиати тўғрисида сўз юритиларди. Ўз ишига изчил ёндашишга ўрганган Ломброзо аввал жиноятчилик омиллари схемасини эмас, балки туғма жиноятчининг белгилари, аломатлари, “стигма”лари схемасини ишлаб чиқди. Буни Ломброзонинг икки асосий асари – “Жиноятчи шахс” (1876 й) ва “Жиноятчилик, унинг сабаблари ва даволаш воситалари” (1899 й)ни қиёсий ўрганиш зарурлигини тасдиқлайди. “Жиноятчи шахс”да Ломброзо туғма жиноятчини тавсифловчи белгилар (кўрсаткичлар)ни диққат марказида тутди. Сўнгра у ҳар хил антропологик, биологик белгиларни ва бундан ташқари, туғма жиноятчини, ахлоқан бузилган, эпилептик, истерик шахсни тавсифловчи

биопсихологик белгиларни изчил тадқиқ қилади. Мана, унинг тахминий схемаси:

- a) Бош мия аномалиялари, унинг тузилиши. Жиноятчи, ақли норасо шахс ва нормал одам бош миясининг ўзига хос хусусиятлари;
- b) Мия аномалиялари; морфологик гистологик аномалиялар;
- c) Ички органлар: юрак, ошқозон ва ҳоказоларнинг аномалиялари;
- d) Антропометрик кўрсаткичлар: бўй, оғирлик, бош, юз, қулоқ, бурун, оғиз, соч, терининг ўзига хос хусусиятлари.
- e) Тана: кўкрак, томирлар ва ҳоказоларнинг аномалиялари;
- f) Биопсихологик хусусиятлар: тана температураси, таъсирчанлик, шафқатсизлик, майга ва қимор ўйинига ишқибозлик, диндорлик, ахлоқий сезгилар, виждон қийналиши, ўз қилмишидан пушаймон бўлиш, адолат туйғуси, дангасалик, енгилтаклик, цинизм, ёлғончилик, маълумот, жаргон, имо-ишоралар, дастхат, татуировка.

Бу шахсларнинг барчасини туғма жиноятчилар деб ҳисоблаганлиги учун, Ломброзо уларнинг биологик белгиларини тавсифлаш билан кифояланди. Бироқ, туғма жиноятчи типи билан бир қаторда, тасодифий жиноятчи типи мавжудлигини ҳам тан олган Ломброзо космик, ирсий, этник, шахсий ва бошқа омилларнинг схемаларини ишлаб чиқишга ҳам маълум даражада эътибор берди. Ломброзо таклиф қилган жиноятчилик омиллари тўғрисидаги масаланинг дастлабки ечими ана шундай эди. Орадан йигирма йилдан кўпроқ вақт ўтгач, Ломброзо ўзининг янги тадқиқоти – “Жиноят, унинг сабаблари ва даволаш воситалари” асарини эълон қилди. Унда олим жиноятчилик омилларининг катта бир тизимини ривожлантирди. Ушбу тадқиқотга ёзган қисқа сўзбошисида у шундай дейди: “Ҳар қандай жиноятга жуда кўп омиллар сабаб бўлади”. Ломброзо ушбу тадқиқотида жиноятчиликнинг ҳар хил омилларини аниқлайди ва кўп омилли жиноятчилик йўналишига қадам қўяди. У жиноятчилик омилларини 15 гуруҳга ажратди. Пировардида уларни бир неча асосий гуруҳларга, чунончи:

- ✓ Физик;
- ✓ Биологик;
- ✓ Психологик;
- ✓ Ижтимоий омиллар гуруҳларига бирлаштириш мумкин.

Ломброзо ишлаб чиққан жиноятчилик омиллари рўйхати қуйидагича:

- 1) Метеорологик омиллар ва иқлим омиллари: ҳаддан ташқари юқори ёки паст температура, мўътадил температура, йил фасллари, иссиқ йиллар, жиноятчилик календари, иссиқ мамлакатлар, бошқа таъсирлар;
- 2) Географик омиллар: геология, география, малярия (безгак), одамлар ўлими даражаси;

3) Ирқий омиллар: ирқлар таъсири, жиноятчилар марказлари, делихоцефаллар, брахицефаллар, сочининг сарғиш ёки қоралиги, яхудийлар, богемаликлар ва ҳоказо;

4) Маърифийлик ва ваҳшийлик омиллари: ваҳшийлик, одамлар кўплиги ёки камлиги, эмиграция, иммиграция, туғилиш, маърифийлик, шаҳар, қишлоқ;

5) Овқатланиш омили;

6) Алкоголизм ва наркотизм омили: алкогольнинг зарарли таъсири, пауперизм, никотин, морфий, бузилган маис;

7) Маълумот омили: саводлилик, саводсизлик, маълумотлилик аломатлари;

8) Иқтисодий омил: нарх-наво ва солиқлар, ишсизлик, маош бериладиган кунлар, омонат кассалари, қишлоқ хўжалик ва саноат ҳудудлари, бойлик, камбағаллар жиноятчилиги кенг тарқалганлиги;

9) Дин омили;

10) Тарбия омили: ноқонуний туғилганлар, етимлик, ота-онанинг ахлоқсизлиги, тарбиядаги камчиликлар;

11) Ирсий омил: атавистик ирсият, ота-онанинг руҳий касалликлари, ота-она эпилепсияси, алкоголизм кўринишидаги ирсият;

12) Ёш омили: барвақт ривожланиш, ёш;

13) Жинс омили: жинс ва ёшнинг ўзаро нисбати, жиноятчиликнинг жинс билан боғлиқ хусусиятлари, проституция;

14) Фуқаролик ҳолати омили: фуқаролик ҳолати, касб-ҳунар, ҳарбий хизмат, иш ёқмаслик;

15) Бошқа омиллар: муқаддам жиноий жавобгарликка тортилганлик, сенсация, тақлид.

Кўриб турганимиздек, Ломброзо жиноятчилик омиллари назариясини ишлаб чиқишда мазкур омилларни изчил тизимга солиш мақсадини кўзламаган. Бу омиллар унинг асарида ўта тартибсиз кўринишда берилган. Аммо шу ернинг ўзидаёқ муҳим ва иккинчи даражали, таъсирчан ва тўқима омилларнинг аралашуви, ижтимоий ҳодисалар ва уларнинг қонуниятлари билан индивидуал хулқ-атвор ўртасидаги фарқларни олим яхши тушунмаганлиги, ижтимоий ҳодисалар ва жараёнларни шахснинг ўзига хос хусусиятлари билан тушунтиришга интилиш, яъни ҳар хил ҳодисалар ва жараёнларни кўпол равишда биология билан боғлашга уриниш кўзга ташланади. Ломброзо нафақат туғма жиноятчи назариясини, балки шахснинг ташқи белгиларига асосланган ҳолда жиноятчиларнинг типлари назариясини ҳам ишлаб чиқди. Унинг фикрича, жиноятчи, масалан, қотил она қорнидан жиноятчи бўлиб туғилади. Бундай шахс ибтидоий одамларга хос алоҳида физик ва руҳий хусусиятларга (атавизмга) эга бўлади. Ломбронинг қарашлари унинг замондошлари томонидан қаттиқ танқид қилинди. Чунончи, инглиз врачлари Горант жиноятчилар

ва оддий одамларни қиёсий ўрганишга асосланган антропологик назария хулосаларини таҳлил қилиб, жиноятчиларнинг анатомик типи мавжуд эмаслигини аниқлади. Бошқа бир машҳур криминолог олим – Ферри жиноятчи яшайдиган ижтимоий муҳит билан боғлиқ жиноятларнинг ижтимоий омиллари қаторига қуйидагиларни киритади: аҳоли зичлиги, жамоатчилик фикри, ахлоқ, дин, оиладаги ҳаёт тарзи, мактабдаги тартиб, саноатнинг ривожланиш даражаси, алкоголизм, иқтисодий ва сиёсий тузум, маъмурий идоралар, адлия, милиция ва қонунчилик қурилиши. Хуллас, ломброзичилар учун жиноятчилик омиллари тизимида одамнинг туғма белгилари биринчи ўринда туради. Шу сабабли мазкур назария криминологияга оид адабиётларда “туғма жиноятчи” назарияси деб номланади. Бу назарияни изсиз йўқолган деб бўлмайди. Ҳозирда ломброзичиликнинг янги йўналиши – неоломброзичилик ҳам мавжуд. Масалан, жиний-биологик назарияга асосан, рецидивист жиноятчилар, тасодифий жиноятчилардан фарқли ўлароқ, тегишли физик ва психологик хусусиятларга эга бўладилар, бу хусусиятлар уларга нормал, жамият томонидан маъқулладиган турмуш кечиришга халақит беради. Масалан, Кречмер физик ўзига хослик типларини фарқлайди ва жиний хулқ-атвори шуларга боғлаб ўрганади. Шелдон ва Глюк жиноятчининг “морфологик” типи тўғрисидаги таълимотга асос солдилар. Бу таълимотда улар одамнинг физик, ташқи ўзига хосликлари билан унинг делинквент салоҳияти даражаси ўртасида боғланиш мавжудлигини исботлашга ҳаракат қилганлар.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасида самарали натижаларга эришиш, миқдорини ва салбий оқибатларини энг паст даражагача камайтириш учун уларнинг содир этилишини тақазо қилувчи, белгилаб берувчи сабаб ва шароит сифатида таъсир кўрсатувчи ҳодиса, воқеа ва жараёнларни, улар ўртасидаги сабабий боғланишни ўрганиш керак. Ижтимоий ҳодиса ҳисобланган ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишини ва ўсиши тақазо этадиган сабаб ва шароитлар ҳам ижтимоийдир. Шунинг учун ҳам ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини ўрганишда диалектика таълимотига асосланамиз. Диалектика таълимотга кўра, табиатдаги, коинотдаги ва жамиятдаги барча воқеа, ҳодиса ва жараёнлар бир-бири билан дунёвий боғлиқликдадир. Воқеалар, ҳодиса ва жараёнлар ўртасидаги боғлиқликлар турли шаклларда бўлиб, жуда ҳам мураккабдир. Шунинг учун ҳам, профилактика инспекторлари ўғирлик ҳуқуқбузарликларининг содир этилишига қарши барвақт курашиш учун ҳуқуқбузарликнинг умумий профилактикасини олиб боришда ҳуқуқбузарликнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, ўрганиш ва тушунтириб бериш учун ушбу вазифаларни бажараётган ҳодиса, воқеа ва жараёнлар ўртасидаги боғлиқликларни тушуниш лозим. Ҳуқуқбузарликларни аниқлаш уларга барҳам бериш, шунингдек уларнинг содир этилиш сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шаротларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, яқка, махсус тартибдаги ва

виктимиолагик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора тадбирлари тизими - ҳуқуқбузарликлар профилактикасидир.

Шунга кўра, давлат амалга оширадиган умумий чора-тадбирларни қуйидаги бешта гуруҳга бўлиш мақсадга мувофиқдир: а) иқтисодий; б) ташкилий; в) техникавий; г) ҳуқуқий; д) тарбиявий чора-тадбирлар. Таъкидлаш жоизки, ушбу чора-тадбирларнинг ҳар бири мустақил бўлгани ҳолда, уларнинг самарадорлигини таъминлаш учун комплекс ҳолда ташкил этилиши даркор.

Шу нуқтаи назардан ўзганинг автомобил воситасини талон-торож қилиш қуйидаги ҳолларда содир этилган бўлса, яширин ҳисобланади:

1) содир этилаётган қилмишни ҳеч ким кузатиб турмаган бўлса ва қилмиш содир этилаётган жойда ҳеч ким бўлмаса;

2) мулк жабрланувчи ёки бошқа бегона шахсларга сездирмасдан олинган бўлса;

3) мулк олинишини кузатиб турувчи жабрланувчи ёки бошқа шахслар содир этилаётган қилмишнинг хусусияти ва аҳамиятини тушунмаган бўлса;

4) айбдорнинг қилмишини кузатиб турган жабрланувчи ёки бошқа шахслар содир этилаётган қилмишнинг хусусиятига тўғри баҳо берса ва тушунса-да, бироқ айбдор ушлаб олинмасдан, у ўзининг ҳаракатларини яширин содир этяпман деб тасаввур қилса;

5) айбдорнинг қилмишини кузатиб турувчи ва ўзининг мавжудлигини яширмаётган у ёки бу шахслар содир этилаётган қилмиш хусусиятига тўғри баҳо берса ва тушунса-да, бироқ улар айбдор учун бегона шахслар бўлмаса (яқин кишилар ёки қариндошлар).

Агар қилмишда айбдор ўзининг қариндошлари ёки танишларининг жим туриши, розилигини кўзда тутиб ёхуд имо-ишорали розилигини олиб, уларнинг кўз ўнгиде ўзганинг мулкни олган бўлса, қилмиш яширин деб баҳоланади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ухлаб ётган ёки ҳушидан кетган шахснинг мулкни ўғирлаш ҳам яширин талон-торож ҳисобланади. автомобилни очикдан-очик ўғирлашни яширин равишда талон-торож қилишдан фарқлашда уни жабрланувчига қилинган зўрлик даражаси билан эмас, балки айбдор ҳаракатларининг хусусиятига кўра фарқлаш керак. Чунки аксарият ҳолларда айбдор ўзганинг мулкни жабрланувчига зўрлик ишлатилганидан сўнг олиб қўяди. Масалан, икки нафар шахс жабрланувчидан қасос олиш ниятида уни уриб дўппослаш пайтида жабрланувчи ҳушини йўқотгач, улардан бири жабрланувчининг қўлидаги соатини олиб кетади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига мувофиқ, ўғриликни жиноий жавобгарлик назарда тутилган топилмаларни ўзлаштириб олишдан фарқлаш керак. Ушбу масалани ҳал қилишда, биринчидан, «мулкка эгалик қилиш ҳолатлари» тушунчасини ҳамда иккинчидан, «йўқотилган мулк» ва «мулкдорнинг ёдидан чиққан мулк» ўртасидаги фарқни аниқлаш лозим.

Агар йўловчи вокзалда оғир чемоданни муайян вақтга қаровсиз қолдириб, ошхонага ёки бошқа жойга бориб келган вақт мобайнида мазкур чемодан бегона шахслар томонидан эгалланган бўлса, шахснинг ҳаракатлари ўғрилиқ сифатида баҳоланиши керак. Ёддан чиққан мулк мулкдор учун аниқ жойда бўлади ва у мулкни қайтариш ёки ўша жойга қайтиб бориш имкониятига эга бўлади.

Йўқотилган мулк – мулкдорга эгалиқ қилишнинг айнанлаштириш белгиларига эга бўлмаган ва мулкдор учун мулкнинг турган жойи номаълум бўлган мулкдир.

Йўқотилган мулкни ўзлаштириб олиш жинойий жавобгарликни тақозо этмайди, бироқ мулкнинг эгаси фуқаровий-ҳуқуқий тартибда мулкни қайтариб олишни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлади. Топиб олинган мулкни яшириш, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 62-моддасига асосан, яъни топиб олинган ёки тасодифан қўлга тушиб қолган мулкнинг қиймати энг кам иш ҳақининг уч бараваридан ортиқ бўлган ўзганинг мол-мулкни яшириш каби маъмурий жавобгарликка сабаб бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Т.П.Ахмедов. Ички ишлар органлари профилактика хизмати фаолиятини бошқаришни ташкил этиш ва такомиллаштириш-Т. 2004 й.
2. Н.Т.Муҳамедбаева. Шаҳар ИИОнинг жиноятчиликни олдини олиш бўйича жамоатчилик ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш ва такомиллаштириш йўллари-Т 2003.
3. Матлюбов Б.А., Турсунов А.С. ва бошқ. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси / Дарслик. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 308 б.
4. М. З. Зиёдуллаев, Ж.С Мухторов, Ж.Х.Юлдашев ва бошқ.; масъул муҳаррир И.Исмаилов Ички ишлар органлари фаолияти: ИИВ академик лицейлари учун дарслик /– Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси.